

A lángoskommunizmus égett oldala

Béresi Ákos *A gyanú árnyékában – A keletnémet és a magyar állambiztonság megfigyelő akciói a Balaton partján (1963–1989)* című könyvéről

Nagy Róbert
Eötvös Loránd Tudományegyetem

A Balaton esszenciálisan képviselte a gulyáskommunizmust – esetünkben nevezhetjük akár lángoskommunizmusnak is –, vagyis azokat a dolgokat, amelyekért a rendszer *látszólag* szerethető volt: úttörőtáborok, vállalati beutalók, gumimatracillat, keletnémet lányok. Éppen erről az idillikus képről rántja le a leplet Béresi Ákos könyve a magyar és a keletnémet állambiztonsági szervek akcióit bemutató esettanulmányokon keresztül. Borítóján a sokat sejtető cím alatt a Balaton-parti naplementében kézen fogva sétáló pár látható, alakjukra rávetül egy munkaasztal árnya: egy vastag keretes fekete szemüveg, egy ceruza, alatta jegyzetek, valamint egy fényképezőgép-objektív és számos előhívott, minden bizonnyal kompromittáló fotó. A megfáradt dolgozó nyaral, de az állam éber őrei dolgoznak.

A könyv egy évtizednyi kutatómunka eredményét tartalmazza. A szerző rávilágít arra, hogy a Balatonnál lezajlott titkosszolgálati akciókat alapvetően két nagy kelet-európai szerv irányította: a keletnémet Stasi (Ministerium für Staatssicherheit) és a magyar Belügyminisztérium állambiztonsági osztálya. A Stasi kutatása rögtön a rendszerváltás után elkezdődött, a magyar szervek működésének tudományos bemutatása azonban egy évtizednyi késéssel indult, és az anyag nagy része mind a mai napig feldolgozatlan.

A Stasi magyarországi működéséről eddig két könyv jelent meg magyar nyelven.¹ Mivel mindkét munka kiemelten foglalkozik a Balatonnal, joggal merül fel a kérdés, miben rejlik Béresi Ákos könyvének újdonsága. Béresi elsősorban a perspektívaváltás igényével lép fel: a korábbi kutatások felülnézeti, intézményi nézőpontja helyett emberközele, mikrotörténeti megközelítést valósít meg, amely az állambiztonsági aktákból kirajzolódó, eddig feltáratlan történetek bemutatására épül. A könyv áttekinti a balatoni idegenforgalom fokozatos fellendülését a második világháború után. A tó az 1950-es évek végén a nemzetközi tömegturizmus jeleit mutatta. Átfogó képet kapunk arról, hogyan vált a Balaton a Kelet és a Nyugat találkozóhelyévé. A szerző ismerteti az intézményi hátteret, különös tekintettel az IBUSZ és a keletnémet Reisebüro der DDR utazási iroda működésére – e szervezetek kulcsszerepet játszottak az állambiztonsági megfigyelésben. A szerző szerint a balatoni régió lakosságának számottevő része paradox módon egyszerre élt egyfajta kapitalista mentalitással, miközben alkalmazkodott a szocialista kontrollhoz, folyamatosan kiteve magát a titkos vagy akár a nyílt megfigyelésnek.

Béresi részletesen elemzi az NDK történelmét a kivándorlások és a szökések szemszögéből, a madártávlatból fokozatosan közelítve a mikroperspektíva felé. A keletnémet hatóságok az 1950-es évek elejétől egyre nagyobb erőket vetettek be annak érdekében, hogy minimalizálják az ország végleges elhagyásának lehetőségét. A berlini fal 1961-es megépítése a leglátványosabb művelet volt, de az NDK igyekezett lezárni az esetleges kerülőutakat is, szerződéses együttműködést kialakítva a vasfüggöny mentén sorakozó szocialista országokkal. A balatoni nyaralások álcája alatt zajló szökések hamar magukra vonták a keletnémet hatóságok figyelmét, ezért 1964-től a Stasi a nyári szezon idején operatív csoportot állomásoztatott a Balatonnál, két kihelyezett tiszt irányításával.

¹ Jobst Ágnes (2015): *A Stasi működése Magyarországon – A keletnémet és a magyar állambiztonság kapcsolata 1955–1989*, Jaffa Kiadó; Slachta Krisztina (2016): *Megfigyelt szabadság – A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon 1956–1990*, Kronosz Kiadó.

A szerző részletesen kitér a magyarországi Stasi-csoport és a magyar hatóságok közötti szoros együttműködésre. Az információcsere mellett az elfogott keletnémet állampolgárok NDK-ba történő hazaszállítását is Stasi-tisztek szervezték meg. A szökési kísérletek komoly következménnyel jártak, az elkövetőkre a keletnémet bíróságok jellemzően három-négy év letöltendő börtönbüntetést szabtak ki.

A szerző számos esettanulmány segítségével ismerteti az útlevelelhamisítás módszereit, a bevett szökési útvonalakat, valamint a különböző járművekben – személygépkocsiban, vonaton, hajón – kialakított rejtekhelyeket. Az akták mikrotörténeti mélységű leírása alapján filmszerűen peregnek előttünk a drámai kimenetelű események. A könyv egyik leginformatívabb története a keletnémet ügynök, „Rudolf” sorsán keresztül mutatja be a Stasi-hálózat Balaton-parti működését. Béresi elemzésében kiemelten jelenik meg az ügynök mint ember, láthatóvá válnak a személyes motivációi, dilemmái. Az áldozatok nézőpontját a legszemléletesebben az egykori keletnémet állampolgár, Wolfgang Otto Mahler történetén keresztül ismerhetjük meg. A szerző részletes interjút készített Mahlerrel, akinek Magyarországra való 1975-ös áttelepülése érdekes példája annak, hogyan alakult a legális migráció az állambiztonsági szervek figyelő tekintete mellett. Megismerhetjük Mahler életútját, miközben a története érzékletesen ábrázolja a szabadságvágy és a bürokratikus rendszer ütközését. Béresi Ákos a balatoni vitorlázás és a titkosszolgálatok összefonódását is feltárja „Sulyok Péter” ügynök jelentésein keresztül, aki széles spektrumát adja a balatoni vitorlás közösség mindennapi életének. Jelentései forrásértékűek lehettek a hatóságok számára, hiszen a nemzetközi hírű balatoni versenyek révén intenzív nyugati kapcsolatok alakultak ki.

Érdemes megemlíteni, hogy az esettanulmányok között olyan történetek is akadnak, amelyek a bevezetőben megfogalmazott fő célkitűzésekhez lazábban kapcsolódnak, például nem tartalmazzak keletnémet vonatkozásokat. Ennek részben az oka, hogy a könyv egyfajta egyszerűs tanulmánykötetként is értelmezhető, ahol a különböző esetek nem feltétlenül támogatják a közös narratívát. Ilyen például a legdrámaibb eset, az 1954-es balatoni hajókatasztrófa, amikor a Pajtás gőzös felborulása huszonhárom ember életét követelte, részben az ÁVH gondatlansága miatt. Ez az esemény világosan illusztrálja, hogyan működött a korabeli szocialista államapparátus: az állambiztonság számára nem az emberélet megóvása volt az elsődleges prioritás, hanem az állampolgárok minden áron való kontrollálása és a Párt számára kényes információk eltussolása.

A kötet erénye, hogy a titkosszolgálatok működését nem pusztán intézményi oldalról, hanem annak emberi dimenziójával együtt mutatja be. Ennek érdekében a szerző hatalmas német és magyar nyelvű levéltári iratanyagot mozgatott meg. A könyv ugyanakkor nem csupán történeszeknek, hanem a szélesebb közönség számára is érdekes olvasmány. (Béresi Ákos: *A gyanú árnyékában – A keletnémet és a magyar állambiztonság megfigyelő akciói a Balaton partján (1963–1989)*, Budapest: Kocsis Kiadó, 2023, 288 oldal, 3990 forint.)